

ԹԱՄԱՐԱ ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ
ԵՊՀ, ԳՊՀ

ՀԱՅ ՊՐԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆԻ «ԼԸ ՖՈՒԱՅԷ» («ԱԿՈՒԹ») ՖՐԱՆՍԵՐԵՆ–ՀԱՅԵՐԵՆ ԵՐԿՆԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻ ԷՋԵՐՈՒՄ

Յօդուածում անդրադարձել ենք Լեւոն Բաշալեանի խմբագրութեամբ Փարիզում 1928–1932 թթ. լոյս տեսնող «Լը Ֆուայէ» երկշաբաթաթերթում տեղ գտած նիւթերի ֆննդութեանը, որի նպատակը գրողի գրական-հրապարակախօսական գործունէութիւնը ամբողջութեան մէջ ներկայացնելն է:

Յօդուածը երկշաբաթաթերթում Լ. Բաշալեանի հեղինակած նիւթերի շուրջ կատարուած առաջին ուսումնասիրութիւնն է, որում փորձել ենք ցոյց տալ, թէ երեսնամեայ ընդմիջումից յետոյ ինչպիսի փոփոխութիւնների են ենթարկուել իրապաշտ հեղինակի գրական հայեացքները: Խօսել ենք նաեւ Լ. Բաշալեանի՝ Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ ունեցած դիրքորոշման մասին, որը մինչ մեզ ներկայացուել էր ամբողջովին այլ տեսակէտից: Առանձնացրել ենք նաեւ հայ հասարակական կեանքին առնչուող այն կարեւոր խնդիրները, որոնց մասին բարձրաձայնել է գրողը «Լը Ֆուայէ»-ի էջերում:

Լեւոն Բաշալեանի մուտքը գրական ասպարէզ զուգահեռուեց 1880-ական թուականներին արեւմտահայ մտաւոր կեանքում նոր գաղափարների, կենսական ճշմարտութիւն արտայայտող իրապաշտական գրականութեան համար ընթացող պայքարի հետ: Բաշալեանը գործուն մասնակից էր Կ. Պոլսում յառաջադիմական մամուլի՝ «Մասիս», «Արեւելք», «Հայրենիք» օրաթերթերի հրատարակման աշխատանքներին՝ հանդէս գալով բազմաթիւ հրապարակախօսական, գրական-տեսական յօդուածներով: Պոլսահայ մամուլի էջերում լոյս տեսաւ նրա նորավէպերի ու պատմութեան մեծ մասը: Արեւմտահայ ութսունականների (Ա. Արփիարեան, Լ. Բաշալեան, Գ. Զոհրապ, Հ. Ասատուր, Մ. Կիր-ճեան, յետագայում նաեւ Սիպիլ (Զաբել Ասատուր), Ա. Զոպանեան

եւ այլք) իրապաշտական գրականութեան հաստատման համար մղած պայքարը տուեց իր արդիւնքները, եւ 1890-ական թուականներից սկսած իրապաշտութիւնն արդէն իշխող դարձաւ արեւմտահայ գրականութեան մէջ:

Լ. Բաշալեանի գրական եւ հրապարակախօսական գործունէութեանը նուիրուած մի քանի ուսումնասիրութիւն կայ: Դրանցում հեղինակներն անդրադարձել են յատկապէս Կոստանդնուպոլսում լոյս տեսնող երեք օրաթերթերում («Արեւելք», «Մասիս», «Հայրենիք») եւ Լոնդոնում հրատարակուող «Նոր կեանք»-ի էջերում Բաշալեանի հեղինակած գեղարուեստական գործերին ու հրապարակախօսական յօդուածներին, սակայն, որքանով մեզ յաջողուել է պարզել, Լ. Բաշալեանի խմբագրութեամբ Փարիզում 1928—32 թթ. լոյս տեսնող «Լը Ֆուլայէ» («Ակումբ») ֆրանսերէն—հայերէն երկշաբաթաթերթում տեղ գտած նիւթերը դուրս են մնացել գրականագէտների ուսումնասիրութեան շրջանակներից: Պատճառներից մէկը կարող է լինել Հայաստանի գրապահոցներում շաբաթաթերթի բացակայութիւնը¹: Սրա մասին են վկայում Բաշալեանի կեանքն ու գործն ուսումնասիրած գրականագէտներից մէկի՝ Սարիբէկ Մանուկեանի հետեւեալ տողերը. «Դժբախտաբար մեր ձեռքի տակ չի եղել այդ ամսաթերթի ամբողջ համալիրը, եւ առայժմ չենք կարող ասել, թէ «գրական կեանքի» այդ շրջանում որքանով է բեղմնաւոր եղել գրողի գրիչը եւ ինչ է արտադրել»²:

Այս շաբաթաթերթի նշանակութեան եւ արդիւնաւէտութեան մասին առաջին անգամ կարծիք է յայտնում Ա. Զոպանեանը. «Ֆրանսերէն բաժինը, որ ստուարագոյնն էր, մեր գաղութը հիւրընկալող այս երկրի ժողովուրդին՝ ինչպէս եւ Ֆրանսայի մէջ ծնած երիտասարդ հայ սերունդին այն տարրերուն որ հայերէն չեն գիտեր կամ քիչ գիտեն՝ տեղեկութիւններ ու մեկնաբանութիւններ տալով ֆրանսահայ գաղութի եւ ընդհանուր հայ ժողովուրդի այժմեան կեանքի կարեւոր հարցերուն ու դէպքերուն մասին, օգտակար էր... Հայերէն բաժինը կը պարունակէր շահեկան էջեր, հոն միշտ կը գտնէինք Բաշալեանի գեղեցիկ աշխարհաբարը, վայելուչ ու սեղմ ոճը, մերթ ան տուաւ հոն առօրեայ հարցերու վերայ

¹ ՀՀ Ազգային գրադարանի աջակցութեամբ մեզ յաջողուել է պարզել, որ շաբաթաթերթի համարները պահուում են Փարիզի Նուբարեան մատենադարանում: Մատենադարանի տնօրէն Բորիս Աճեմեանի հետեւողականութեամբ թուայնացուել են «Լը Ֆուլայէ»-ի բոլոր համարները եւ այժմ հասանելի են ընթերցողներին եւ ուսումնասիրողներին:

² Տճն Ս. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ, Լեւոն Բաշալեան, Երեւան, 1969, էջ 30:

հրապարակագրական ամուր յօդուածներ, բայց Հայրենիքի եւ Նոր Կեանքի որոշ ուղղութիւն ունեցող, ծանրակշիռ ու հրատապ ազգային այժմէական հարցերու հանդէպ յստակ ու կտրուկ դիրք բռնող Բաշալեանը չէինք գտներ այնտեղ...»³:

«Լը Ֆուայէ» («Ակուիթ») շաբաթաթերթում գրողի հեղինակած նիւթերի քննութիւնը վկայում է, որ, իսկապէս, Լ. Բաշալեանի գրչին պատկանող գեղարուեստական գործեր շաբաթաթերթի էջերում բացակայում են, սակայն նա ժամանակի քաղաքական ու հասարակական կեանքը լուսաբանող, հայ գրական կեանքում տեղի ունեցող փոփոխութիւններին ժամանակ առ ժամանակ անդրադարձող մի շարք յօդուածներ է հեղինակել:

«Տիկին Զապէլ Յսայեանի նոր գիրքը», «Նահանջ առանց երգի (Վէպ Շահան Շահնուրի)» վերտառութեամբ յօդուածներում Բաշալեանը մեծ ոգեւորութեամբ է արտայայտւում Զապէլ Յսայեանի հերթական մեծածաւալ գործի՝ «Պրոմէթէոս ազատագրուած»-ի մասին, ողջունում երիտասարդ հեղինակի՝ Շահան Շահնուրի մոտքը գրական ասպարէզ եւ մեծ ապագայ կանխատեսում նրա համար:

Գնահատանքի արժանացնելով Զապէլ Յսայեանի՝ հայ գրականութեան զարգացման գործում ներդրած ջանքերը՝ Բաշալեանը գտնում է, որ նա «...միակն է այսօր արեւմտեան հայ գրականութեան փառքերէն, որ երկարաշունչ աշխատութիւններով տարուէ տարի կը ճոխացնէ զայն: Իր մեծ տաղանդը, նոր նուաճումներով, հետզհետէ աւելի ընդարձակ հորիզոններ կ'ընդգրկէ, եւ հարանորոգ ստուարացումներով կը բեռնաւորուի»⁴:

Ինչպէս ժամանակին Լ. Բաշալեանը գրական փայլուն ապագայ էր կանխատեսել «Անհետացած սերունդ մը»⁵ վէպի հեղինակի համար, այնպէս էլ քննադատի խորագննութեամբ նա նկատում եւ արժեւորում է երիտասարդ Շահնուրի գրական տաղանդը, «ճոխ, պատկերալից ոճը»: Շահնուրի գործը՝ իբրեւ առաջնեկ, ինչպէս Բաշալեանն է նկատում, զերծ չէ թերութիւններից. «Եթէ սակայն գործը մաղէ մը անցնես, եթէ ազատի ան իր խիճերէն, շիւղերէն, խեշերանքէն, մնացածը... մնացածը արժէքաւոր քարերու հոյլ մըն է, կենդանի պսպղումներով...»

³ Ա. Զօղաւեստ, Քրոնիկ //«Անահիտ», 1934, Փարիզ, թիւ 5—6, էջ 103 :

⁴ Լ. Բաշալեան, Տիկին Զապէլ Յսայեանի նոր գիրքը //«Le foyer», Paris, 1929, №15, էջ 4:

⁵ Լ. Բաշալեանը 1887-ին «Մասիս»-ի 3877 համարում Գ. Զոհրապի «Անհետացած սերունդ մը» վէպի մասին ընդարձակ յօդուած էր հեղինակել:

Զգացումի, յուզմունքի եւ մտածման գիրք մըն է ասիկա, առջինեկի մը բոլոր առուգութեամբ: Շահան Շահնուր. միտունիդ պահեցէք այս անունը»⁶:

«Լը Ֆուայէ»-ում Լ. Բաշալեանն արձագանքում է նաեւ «Նահատակ գրագէտներու բարեկամներ» ընկերութեան՝ հայ գրողների գործերը հաւաքագրելու ու տպագրելու աշխատանքներին: Գրողը ողջունում է Հրանդի (Մելքոն Կիրճեան), Գեղամ Բարսեղեանի, Արփիար Արփիաբեանի գործերի հրատարակութիւնները, արձանագրում նաեւ իր նկատած թերութիւնները: Օրինակ՝ Հրանդի «Պանդուխտի կեանքէն» գործի հրատարակութեան առիթով Բաշալեանը գրում է. «Հրատարակիչները, որքան ալ իրենց ջանքին մէջ գովելի, նիւթերը գտնելէ եւ իրարու մօտ բերելէ անդին մեծ բան մը չեն ըրած: Անհրաժեշտ ծանօթութիւններ կան որ կը պակսին, իսկ տեղ-տեղ տրուած լուսաբանութիւնները աւելորդ կը թուին»⁷:

Գրեթէ չորս տասնամեակ էր անցել արեւմտահայ իրապաշտական շարժումից, գրականութիւն էին մուտք գործել նոր գրական ուղղութիւններ, հոսանքներ, որոնք բաւականին հեռու էին Բաշալեանի նախընտրած գրելաձեւից: Գրողի ճանաչած անխառն իրապաշտութիւնն այլեւս չկար: Սակայն նա շարունակում էր գրականութեան գեղագիտական դրոյթներին մօտենալ արեւմտահայ ութսունականների դիրքորոշումներից: Հստ Բաշալեանի՝ ժամանակակից գրականութիւնը տեւական ժամանակ է «սխալ ու անբնական ճամբու մը մէջ մտած է», իսկ այն գրողները, որոնք, թուում է օժտուած են տաղանդով, իրենց «ծայրայեղ ու խօլական» քնարերգութեանն են տուել: Նրանք ապրում են հայկական իրականութեան կողքին՝ առանց այն մեզ ներկայացնելու փորձ անելու. «Նորէն կը կրկնենք, ի զուր է կարծել թէ դիւրին է հակադրութիւններ, հանգրիճուած սրունքի մը կամ խայտացող ծիծերու կաղապարուած նկարագրութիւններ, քցըփռիկ տարփանքներու տղայական թոթովումներ կրնան գրականութիւն կազմել: Գրականութիւնը մեր կեանքը, մեր ամենօրեայ կեանքը ներկայացնելուն մէջ կը կայանայ, իր սլացքներով եւ իր անկումներով, իր նախորդ կերպարանքներուն կառչած յարատեւութեամբ եւ նոր փուլերուն ընդհարումներուն բերած մաշումներով, իր հին ցաւերով եւ նոր

⁶ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, Նահանջը առանց երգի (վէպ Շահան Շահնուրի) // «Le foyer», Paris, Rue Lafayette, 1929, №24, էջ 4:

⁷ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, «Պանդուխտի կեանքէն» // «Le foyer», Paris, Rue Lafayette, 1931, №50, էջ 4:

ուրախութիւններով, իր ընդվզումներով եւ համակերպութեամբ եւ իր ամենօրեայ ոգորումներով»⁸:

Գրականութեանն առաջադրուող պահանջների վերոնշեալ ըմբռնումով պայմանաւորուած՝ Լ. Բաշալեանը նման կարծիք է յայտնում Գեղամ Բարսեղեանի գործերի հրատարակութեան առիթով գրած իր յօդուածում: Բարսեղեանի պօէզիայի համար բնութագրիչ համարելով «Ֆրանսական չմարսուած սէնպոլիզմը»՝ Բաշալեանը նրա ստեղծագործութիւնները համարում է «օղին մէջ առկախ», կեանքի հետ կապ չունեցող. «խելայեղ ու անհաւասարակշիռ քնարերգութիւն մը, ուր կեանքը բացարձակապէս բացակայ է...»⁹:

Վերադառնալով ներկայում անցեալն արժեւորելու խնդրին՝ Բաշալեանը արդարացի չի դիտում այն հանգամանքը, որ ըստ արժանւոյն չեն գնահատուում «Հայրենիք»-ի 1891–1895 թթ. հրատարակութեան տարիները:

Արեւմտահայ ութսունականների գործունէութեան ողջ ընթացքում իր գրական, հասարակական մեծ դերով իսկապէս անգնահատելի է «Հայրենիք» օրաթերթի նշանակութիւնը: «Հայրենիք»-ի սերնդի համար օրաթերթը մնաց իբրեւ պայքարի, ազատութեան, յոյսի աննախադէպ միաձուլում, որի ստանձնած բարձր առաքելութեան արժեւորումը տարիների հետ աւելի որոշակիացաւ: Այդ իսկ պատճառով Բաշալեանը ցաւով է արձագանքում Փարիզի «Յառաջ» թերթի հազարերորդ համարի հրատարակութեան առիթով գրուած յօդուածներում «Հայրենիք» օրաթերթի՝ մոռացութեան մատնուելու փաստը: Անարդարացի համարելով այդ հանգամանքը՝ Բաշալեանը գրում է. «...Գիտակցօրէն թէ ակամայ մոռնալով Հայրենիքը, 1890–1895-ի Հայրենիքը, համիտեան զարհուրելի շրջանին Հայրենիքը, որուն կատարած դերը մեր լեզուին եւ մտածումներուն ընթացքին մէջ, որուն քաղաքացիական քաջութիւնը՝ երբ բառ մը աւելի ըսելու եւ գաղափար մը աւելի տարածելու տենչը բանտի եւ աքսորի ճամբուն վրայ կը դնէր խմբագիրները ամէն ժամ, այսօր պատմութեան մաս կը կազմեն, եւ երբեք, երբեք կարելի չէ զանց առնել ասիկա, առանց մեղանշելու արդարութեան դէմ»¹⁰:

Շաբաթաթերթում Լ. Բաշալեանը բարձրաձայնում է նաեւ հայկական գաղթավայրերում եւ Թուրքիայում հայոց լեզուի պահպանման հարցերի

⁸ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, Մեր գրականութիւնը // «Le foyer», Paris, Rue Lafayette, 1929, №19, էջ 3:

⁹ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, Գեղամ Բարսեղեան // «Le foyer», Paris, Rue Lafayette, 1931, №55, էջ 4:

¹⁰ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, Արդարութիւն // «Le foyer», Paris, Rue Lafayette, 1929, №18, էջ 3:

մասին: Օտարութեան մէջ հայապահպանման ամենակարեւոր գործօնը նա վերագրում է մշակույթին, որը բաղկացած է «լեզուէն», «կրօնքէն» եւ ազգային միասնութիւնը պահպանելու «բաղձանքէն» («Հայ մշակույթը»¹¹): Նա գտնում է, որ մշակույթն ու քաղաքակրթութիւնը մէկ անգամ ձեռք բերելով՝ չպէտք է կարծել, որ դրանք մեզ են տրւում «մշտնջենական կերպով»: Քաղաքակրթութեան ու մշակույթի պահպանման ամենակարեւոր գործօնը համարելով կրթութիւնը՝ գրողը դրա մէջ առանձնացնում է լեզուի դերակատարութիւնը. «Արդ, մեր մշակույթին ամէնէն զլխաւոր արտայայտութիւնը մեր լեզուն է, եւ կոյր պէտք է ըլլալ շտեմնելու համար թէ այն լեզուն որով այսօր մեր լրագրութիւնը եւ գրականութիւնը կ'արտայայտուին Թուրքիոյ եւ գաղութներուն մէջ, քիչ-քիչ հեռանալու վրայ է այն կատարելութենէն որուն հասած էր մեր վերջին կէս դարու ջանքերուն շնորհիւ»¹²:

«Լը Ֆուլայէ»-ի էջերում Լ. Բաշալեանն անդրադառնում է նաեւ օտարութեան մէջ յայտնուած հայի առջեւ ծառացող բազմաթիւ խնդիրներին ու դժուարութիւններին, որոնք հիմնականում առաջանում են օրէնքների ու ֆրանսերէն լեզուի չիմացութիւնից: «Չարիքը», «Մին միւսին արգելք չէ» յօդուածներում Բաշալեանը բարձրացնում է վերոնշեալ հարցերը՝ նշելով, որ Եւրոպայում յայտնուած հայը դժուարութեամբ է կտրւում ասիացու իր մտածելակերպից: Նրանց՝ օրէնքի խախտումները «անմեղ արարքներ» համարելը յանգեցնում է մեծ թուով հայ երիտասարդների՝ Ֆրանսիայից արտաքսուելուն: Այս շարիքի արմատները Բաշալեանը համարում է ոչ ճիշտ դաստիարակութիւնը: Ընտանիքն ու դպրոցը դաստիարակութեան ամենակարեւոր օղակներն են, այնինչ այդ երիտասարդներից շատերը չեն վայելել «քաղցրութիւնը ընտանեկան յարկին» եւ ոչ էլ դպրոցի երես տեսել:

Այս գործում ամենակարեւոր դերը հեղինակը վերագրում է եկեղեցուն եւ պարբերական մամուլին: Սակայն եկեղեցին միայն զբաղուած է բողոքականութեան ու կաթոլիկութեան դէմ քարոզչութեամբ, իսկ մամուլը՝ միայն քաղաքականութեամբ:

Խօսելով հայկական միջավայրում տարածուած այն մտահոգութիւնների մասին, թէ հայ ազգը կորցնում է իր ազգային նկարագիրը, իր «ցեղային յատկանիշները» եւ դէպի օտարացում է գնում՝ գրողն այն կարծիքն է զարգացնում, որ ընդհակառակը, եթէ հարցին մօտենանք ոչ թէ

¹¹ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, Հայ մշակույթը // «Le foyer», Paris, Rue Lafayette, 1929, №27, էջ 4:

¹² Անդ:

մասնաւոր օրինակներով, այլ դիտենք տարբեր հաւաքոյթների ժամանակ համախմբուող ժողովրդական զանգուածները, ապա կը գանք այն եզրակացութեան, որ աւելի քան տասը տարի Ֆրանսիայում ապրող հայի մէջ գրեթէ ոչինչ չի փոխուել:

Բաշալեանն այս հարցի շուրջ արտայայտում է իր անհատական տեսակէտը: Ըստ նրա՝ ապրելով քաղաքակիրթ երկրում՝ հայը հնարաւորինս պիտի ջանայ այդ երկրի ժողովրդից վերցնել առաջաւորը, դրականը՝ թէ՛ մշակոյթի, թէ՛ կենցաղավարութեան մէջ: Սակայն հեղինակը հայերի շրջանում դա չի նկատում. «Ճշմարտութիւնը այն է, մենք կղզիացած կ'ապրինք այս երկրին մէջ, — գրում է նա, — իր պատեանին մէջ ամփոփուած կրիայի մը կամ խխունջի մը պէս... Բայց մենք պիտի փափաքէինք որ, այսօր, մերոնք ճիգ մը ընէին օգտուելու համար առիթէն զոր դէպքերը իրենց տուին, եւ աշխատէին իւրացնելու այս երկրին բարձրագոյն քաղաքակրթութեան բարիքները: Ատոր համար պէտք չկայ ուրանալու իր ծագումը եւ աւանդութիւնները: Մին միւսին բնաւ արգելք չէ... Ազգութիւնը եւ քաղաքակրթութիւնը, նոյն իսկ պարզ կրթութիւնը, իրարու հակառակ եզրեր չեն: Խոպան ու անտաշ մնալը ո եւ է առաքինութիւն մը չէ» («Մին միւսին արգելք չէ»¹³):

Թերթի էջերում Լ. Բաշալեանը խօսում է նաեւ Խորհրդային Հայաստանում տիրող ոչ առողջ քաղաքական մթնոլորտի, մտաւորականութեան նկատմամբ կիրառուող անհարկի բռնութիւնների, խօսքի ազատութեան բացակայութեան, վախի ու կաշկանդուածութեան առկայութեան մասին:

1924 թ.՝ Խորհրդային Հայաստան կատարած այցից յետոյ, Լ. Բաշալեանը լիայոյս էր, որ Հայաստանում կայ այն պարարտ հողը, որտեղ դարաւոր կեղեքումներից ու զրկանքներից յետոյ վերջապէս պիտի վերածնուի հայ ժողովուրդը:

1926 թ. նա Ա. Զոպանեանի, Ա. Շիրվանզադէի, Տ. Կամսարականի եւ ուրիշների հետ ստորագրում է յայտնի «Բողոքը»՝ ընդդէմ Դաշնակցական կուսակցութեան կողմից Խորհրդային Հայաստանին ուղղուած մեղադրանքների. «Մեզի համար անհերքելի իրողութիւն մըն է, որ Հայաստան մը գոյութիւն ունի այսօր: Մենք համոզուած ենք որ ան իր գոյութիւնը կրնայ պահպանել ու զարգանալ միայն Խորհրդային Միութեան հետ դաշնակցած»¹⁴:

¹³ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, Մին միւսին արգելք չէ // «Le foyer», Paris, 1930, №37, էջ 3:

¹⁴ Շիրվանզատէ, Զոպանեան Ա. եւ ուրիշն., Հայ մտաւորականները կը բողոքեն դաշնակցութեան դէմ // «Արեւ», 1926, թիւ 2132, էջ 1:

Հայաստանի ապագայի վերաբերեալ այն յստակ դիրքորոշումը, որ ի թիւս «Բողոքը» հեղինակողներին՝ ունէր նաեւ Լ. Բաշալեանը, մի քանի տարի յետոյ աղօտանում է Խորհրդային Հայաստանից եկող ոչ այդքան բարենպաստ լուրերի պատճառով: Լ. Բաշալեանն արդէն 1929-ին գրում է. «Եթէ մէկը ուզէ որակել Խորհրդային Միութեան մէջ տիրող կարգերուն բնոյթը, մէկ բառ մը կը բաւէ՝ ՍԱՐՍԱՓ. տասներկու տարիէ ի վեր տիրող ըէժիմէ մը ետքը, սարսափը տակաւին իր ճանկերուն մէջ ունի հոն ամէնուն ալ կոկորդը, մեծով պզտիկով»¹⁵:

Բաշալեանը զայրոյթով ու մեծ ցաւով է խօսում Խորհրդային Հայաստանի հերթական բռնութիւնների դէմ. լրտեսութեան մեղադրանքով գնդակահարուել էր Մինաս Զերազի եղբորորդի Ներսէս Զերազը, կաթողիկոսին տարածելու մեղադրանքով ձերբակալուել էր Վիեննայի Մխիթարեաններից Հ. Ակինեանը: Ու Բաշալեանին մնում է ասել. «Կը մաղթէինք որ Հայաստանի վարիչները կարենային ըսել թէ խղճերին հանգարտ է այս մասին»¹⁶:

Խորհրդային գրական քննադատութիւնը Լ. Բաշալեանի այս շրջանի գործունէութեանն անդրադառնալիս փորձել է գրողին ներկայացնել իբրեւ խորհրդային կարգերի ու գաղափարախօսութեան կոյր ջատագովի: Այս առիթով Ս. Մանուկեանի «Լեւոն Բաշալեան» մենագրութեան մէջ կարդում ենք. «Սփիւռքահայ միւս առաջադէմ գրողների ու մտաւորականների նման, նա եւս պարզ տեսնում էր, որ հայ ժողովուրդը վերջապէս իրականացրեց իր անկախութեան ու ինքնուրոյն պետականութեան դարաւոր երազանքը՝ Հայաստանում հաստատելով խորհրդային իշխանութիւն»¹⁷: Իսկ Հայ նոր գրականութեան պատմութեան չորրորդ հատորում գրուած է. «Հպարտանալով ու հիանալով հարազատ հայրենիքի ապահով ներկայի ու մեծ հեռանկարների համար, Լ. Բաշալեանը զգալի օգնութիւն բերեց այն միջոցների հաւաքմանը, որոնցով կառուցուեցին մի շարք աւաններ...»¹⁸:

Խորհրդային Հայաստանի կառավարութեան կատարած քայլերի վերաբերեալ Լ. Բաշալեանի՝ «Լը Ֆուայէ»-ում արտայայտած ակնյայտ

¹⁵ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, Սարսափ // «Le foyer», Paris, Rue Lafayette, 1929, №20, էջ 4:

¹⁶ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, Մահ եւ բանտ // «Le foyer», Paris, Rue Lafayette, 1929, №5, էջ 4:

¹⁷ Ս. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ, Լեւոն Բաշալեան, Երեւան, 1969, էջ 26–27:

¹⁸ Ն. ՍԱՐԻՆԵԱՆ, Մխիթարեան Մ. եւ ուրիշն., Հայ գրականութեան պատմութիւն, հտ. 4, 1972, էջ 478:

բացասական գնահատականներին շանդրադառնալը կարող ենք բացատրել կա՛մ Հայաստանում «Լը Ֆուայե»-ի համարների բացակայութեամբ, կա՛մ խորհրդային գրաքննութեամբ:

Հայ ժողովրդի ներկայի ու ապագայի համար սրտացալ վերաբերմունք ունեցող Բաշալեանը չէր կարող ողջունել բոլշևիկեան գաղափարախօսութիւնը: Երկշաբաթաթերթի էջերում նա ահազանգում է տարածուած այն լուրերի առիթով, որ եւրոպական տարբեր երկրների կառավարութիւնները մեղադրում էին մի շարք եւրոպաբնակ հայերի, նոյնիսկ բարձրաստիճան հոգեւորականների Մոսկուայի վարձկաններ լինելու մէջ: Այս առիթով Բաշալեանը գրում է. «Մեր անունը այս արատէն սրբելու մէկ միջոց մը միայն ունինք,—ամէն կերպով, ամէն առիթի ի վեր հանել թէ հայ գաղութները էապէս հակառակ են քոմիւնիզմի եւ անոր գործակալներուն»¹⁹:

Լ. Բաշալեանը «Լը Ֆուայե»-ն հրատարակում է մինչեւ 1932 թ. մարտ ամիսը, եւ չնայած ֆրանսահայ գաղութահայութեան համար նրա մեծ դերակատարութեանը՝ այն փակւում է:

«Լը Ֆուայե»-ում Լ. Բաշալեանի խօսքն արդէն չունէր «Մասիս»-ի, «Հայրենիք»-ի, «Նոր կեանք»-ի էջերից մեզ ծանօթ ուժն ու ամբողջութիւնը: Փաստօրէն երկարամեայ գրական ամլութիւնն իր գործն արել էր: Սակայն գրող-հրապարակախօսի գրական վերջին հանգրուանը չի կարելի անարդիւնաւէտ համարել, որովհետեւ ժամանակ առ ժամանակ նա արձագանքեց հայ գրականութեան մէջ նկատուող զարգացումներին, իրեն յատուկ գրական խղճմտանքով փորձեց արժեւորել հրատարակուող նոր գեղարուեստական գործերն ու նրանց հեղինակներին, ճշմարտապէս լուսաբանեց Ֆրանսիայի գաղութահայութեան կեանքը՝ բարձրաձայնելով օտարութեան մէջ յայտնուած հայ մարդու առջեւ ծառացող տարաբնոյթ խնդիրների մասին:

РЕЗЮМЕ

В статье мы отразили анализ материалов двухнедельника «Л'фуйе» издаваемого в Париже 1928—1932 гг. под редакцией Л. Башаляна,

¹⁹ Լ. ԲԱՇԱԼԵԱՆ, Վտանգը // «Le foyer», Paris, Rue Lafayette, 1930, №46, էջ 4:

целью которой было полное представление литературно-публицистической деятельности писателя.

В данной статье впервые изучаются материалы двухнедельника под авторством Л. Башальяна, здесь мы попытались показать, какие изменения претерпели литературные взгляды автора-реалиста после тридцатилетнего перерыва. Мы затронули также позицию Л. Башальяна по отношению к Советской Армении, которая до нас была представлена совершенно в другом свете. Выделили и другие важные задачи, относящиеся к армянской общественной жизни, которые поднял писатель на страницах «Լ'ֆուայе».

SUMMARY

In the article we have reflected the examination of materials in “La Fuae” bi-weekly published in Paris from 1928 to 1932, the editor of which was Levon Bashalyan. It’s purpose was the complete presentation of the literary and journalistic activities of the writer.

The article is the first study referring to the materials of the bi-weekly authored by Bashalyan, in which we have tried to show what changes the literary views of the realist author underwent after a thirty-year break. We have also touched upon the position of L. Bashalyan in relation to Soviet Armenia, which was presented to us from quite a different point of view. We have also highlighted other important issues related to the Armenian public life, which the writer raised on the pages of “La Fuae”.

